

GAZİ HÜSREV BEY'İN SARAYBOSNA'DAKİ VAKIFLARI*

HATİCE ORUÇ**

Saraybosna şehrinin kuruluşu 15. yüzyılın ikinci yarısına denk düşer ve kuruluşu da gelişimi de vakıf eserleri vasıtası ile gerçekleştirilmiştir. Bosna sancağının ikinci sancak beyi olan İshak Bey'in oğlu İsa Bey, Saraybosna şehrinin kurulacağı yeri kendisi belirlemiş ve burada bina ettiği zaviye, köprü, han, hamam gibi vakıf eserlerle şehrin temellerini atmıştır¹. Kendisinden sonra gelen sancak beyleri aynı yolda devam etmişler, hem bizzat sancak beyleri hem yörenin zenginlerinin kurdukları yeni vakıflarla şehrin vakıflara dayalı iskeleti oluşmaya başlamıştır. Bu oluşum burada bizim de ele alacağımız Hüsrev Bey vakıfları ile tamamlanmıştır. Ya da Hamdija Kreševljaković, Ćiro Truhelka, Avdo Sućeska gibi Bosnalı tarihçilerin kabul ve tekrar ettikleri ifade ile Hüsrev Bey'in vakıf yoluyla gerçekleştirdiği imar faaliyetleri "sıradan bir kasabayı gerçek bir şehir haline getirmiştir"² ve Hüsrev Bey zamanı yine Bosnalı tarihçi Behija Zlatar'ın belirttiği gibi Saraybosna'nın "Altın Çağı"dır³.

Hüsrev Bey 1480 yılında Serez'de doğmuştur. Annesi II. Bayezid'in kızı Selçuk Sultan, babası Ferhad Bey'dir. Ferhad Bey hakkında bilinenler mah-

* Bu çalışma 7-8 Eylül 2007 tarihleri arasında Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde düzenlenmiş olan Birinci İktisat Tarihi Kongresi'nde sunmuş olduğum tebliğin yeniden gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

** Yrd. Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü.

¹ İsa Beg 1464-1470 yılları arasında Bosna sancak beyliği yapmıştır ancak onun Saraybosna ile ilgili faaliyetleri daha önceki tarihlere ve Bosna'nın Osmanlılar tarafından fethedildiği 1463'ten öncesine dayanmaktadır. Bkz. Hazim Šabanović, «Postanak i razvoj Sarajeva», *Radovi naučnog društva Bosne i Hercegovine XIII*, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knj.5, Sarajevo 1960, s. 83-84; aynı yazar, «Dvije najstarije vakufname u Bosni», *Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod Turskom vladavinom*, II (1951), Sarajevo, 1952, s. 5-38; Behija Zlatar, *Zlatno Doba Sarajeva*, Sarajevo 1996, s. 26, 29.

² Ćiro Truhelka, "Gazi Husrefbeg, njegov život i njegovo doba", *Glasnik Zemaljskog Muzeja u Bosni i Hercegovini*, XXIV, Sarajevo 1912, s. 92; Avdo Sućeska, «Vakufski krediti u sarajevu prema podacima iz sidžila sarajevskog kadije iz godine 973, 974 i 975 / 1564, 65 i 66», *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 44-45/1994-95, Sarajevo 1996, s. 100.

³ Behija Zlatar, Saraybosna'nın tarihi gelişimini ele aldığı kitabına, Hüsrev Bey'in Bosna sancak beyliği döneminde söz konusu şehirde hayatın her alanında yaşanan gelişime binâen *Zlatno Doba Sarajeva/Saraybosna'nın Altın Çağı* adını vermiştir (Sarajevo 1996).

duddur. Dubrovnik arşivi kaynaklarına göre Bosna'nın Hersek bölgesinde bulunan Trebinje'nin knezi Radivoy, Ferhad Bey'in kardeşidir⁴. Ferhad Bey'in babasının adı ise Hüsrev Bey'in vakıfnâmelerinde Abdulgaffur olarak kaydedilmiştir. Bu iki bilgi birleştirildiğinde, Ferhad Bey'in Bosna'da Hersek bölgesinde yaşayan yerli bir aileden geldiği ve sonradan İslâm'a geçtiği anlaşılmaktadır⁵. İbn Kemal'in *Tevârih-i Âli Osman* adlı eserine göre "Engürinun serdârı"⁶ olan Ferhad Bey, Hüsrev Bey'in doğumu sırasında Serez'de sancak beyi görevinde idi⁷ ve 1486'da ise Adana civarında Memluklarla vukua gelen bir savaşta hayatını kaybetti⁸. Hüsrev Bey'in annesi Selçuk Sultan ise 1508 yılında vefat etmiş ve İstanbul'da babasının câmii (Bayezid Câmii) avlusunda daha önceden bizzat yaptırmış olduğu türbeye defnedilmiştir⁹.

Hüsrev Bey, üç defa olmak üzere 1521 ile 1541 yılları arasında Bosna sancak beyliği yapmıştır. Hüsrev Bey'in Bosna'daki ilk sancak beyliği 15 Eylül 1521'den Haziran 1525'e kadar devam etmiştir. Ocak 1526'dan 1534 ilkbaharına kadar ikinci defa ve Mayıs 1536'dan ölüm tarihi olan 18 Haziran 1541'e kadar üçüncü defa Bosna sancak beyi olmuştur¹⁰.

⁴ Ćiro Truhelka, *Tursko-Slovenski Spomenici Dubrovačke Arhive*, Sarajevo 1911, s. 176.

⁵ Truhelka, Dubrovnik arşivi kayıtlarına dayanarak Ferhad Bey'in kardeşi Radivoy'un Hum (Hersek) ya da Bosna'da yaşadığını söylemekte ve komşu ülkelerde ancak önemli şahsiyetlere hediyeler gönderen Dubrovniklilerin Radivoy'a da hediyeler göndermiş olmasından Radivoy'un ve dolayısıyla Ferhad Bey'in Bosna Krallık ailesinden gelen bir soya mensup olabileceğini tahmin etmektedir. (Ćiro Truhelka, "Gazi Husrefbeg, njegov život i njegovo doba", 4)

⁶ İbn Kemal, *Tevârih-i Âli Osmân*, VIII. Defter, haz. Ahmet Uğur, Ankara 1997, s. 98.

⁷ M. Tayyib Okıç "Husrev Beg, Gazi", *İslâm Ansiklopedisi (MEB)*, c.5/1, İstanbul 1977, s. 602. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*'nde "Gazi Husrev Bey" maddesi, yine M. Tayyib Okıç imzasını taşımaktadır, yazarın adı geçen MEB İslâm Ansiklopedisi'ndeki "Husrev Beg, Gazi" maddesinden Mehmed İpşirli tarafından Tayyib Okıç adına hazırlanmıştır (c. 13, İstanbul 1996).

⁸ İbn Kemal, *Tevârih-i Âli Osmân*, s. 99; Hadidi, *Tevârih-i Âli Osman, 1299-1523*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul 1991, s. 323.

⁹ M. Tayyib Okıç, "Husrev Beg, Gazi", s. 602; M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara 1983, s. 28. Uluçay, Selçuk Sultan'ın 1485 yılında Mustafa Paşa oğlu Mehmed Bey ile evlendiğini ve bu evlilikten Neslişah Hanım Sultan adında bir kız çocukları olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Selçuk Sultan'ın başka kızları olduğunu da yazmaktadır. Burada Selçuk Sultan'ın Ferhad Bey ile evliliğinden bahsetmediği gibi oğlu Hüsrev Bey'in adını da zikretmez. Oysa, Uluçay'ın Selçuk Sultan'ın kızı olduğunu belirttiği Neslişah Sultan, Hüsrev Bey'in de kızkardeşidir. (M. Tayyib Okıç, "Hüsrev Beg, Gazi", s. 602.)

¹⁰ Ćiro Truhelka, "Gazi Husrefbeg, njegov život i njegovo doba", 13-57; M. Tayyib Okıç, "Husrev Beg, Gazi", s. 602-603; Behija Zlatar, *Zlatno Doba Sarajeva*, s. 89.

Peçevi Tarihi'nde, Hüsrev Bey'in Bosna sancak beyliği yaptığı dönem bir yerde 33 sene ve başka bir yerde yaklaşık 30 sene olarak verilmiştir. (İbrahim Peçevi, *Historija 1520-1576*, prijevod, uvod i bljeske: Fehim Nametak, Sarajevo 2000, s. 21; 56-57).

Tarih-i Bosna'ya göre Hüsrev Bey, 912-918'de ilk, 927-948'de ikinci defa olmak üzere "cem'an yirmi yedi sene Bosna begi" olmuştur. Muhammed Enveri Kadiç, *Tarih-i Bosna*'da, konuyla ilgili kısma düştüğü

Hüsrev Bey, uzun yıllar Bosna sancak beyliği yapması yanında zaman zaman Semendire sancak beyi olarak da karşımıza çıkmaktadır. Meselâ 1521'de Bosna sancak beyliğine tayin edilmeden önce Semendire sancak beyi idi. Belgrad Kalesi'nin muhasarasına Semendire sancak beyi olarak iştirak etti ve fethinde büyük rol oynadı. 1521'de Belgrad'ın fethinden sonra Bosna sancak beyi Yahya Paşazade Balı Bey ile Hüsrev Bey'in görevleri tebdil edilerek Balı Bey Semendire sancak beyliğine¹¹ Hüsrev Bey Bosna sancak beyliğine getirildi. Yine 1533-1536 yılları arasında Bosna'dan ayrıldığında üstlendiği yeni görev Semendire (Belgrad) sancak beyliği idi¹².

Hüsrev Bey'in Belgrad'ın fethindeki başarısı, sonrası pek çok savaş alanında tekrarlamış, Bosna'nın güneybatısı, Hırvatistan ve Slavonya'da önemli fetihler bizzat onun ya da Murad Bey Tardıç gibi yakın adamlarının eliyle gerçekleşmiştir¹³. Hüsrev Bey, serhad boylarında, savaş alanlarında gösterdiği yiğitlik ve elde ettiği zaferlerle "Gâzi" unvanını kazanmıştır. Ancak Hüsrev Bey'in şanı, sadece yaptığı fütuhat ile ilgili değildir, o bugün "gâzi" olmaktan ziyâde belki "bâni" olarak daha meşhurdur. Gazâ ile elde ettiği geliri, Saraybosna'nın şehir olarak gelişimini tamamlayacak müesseseler kurmak ve bunların işlevini sağlamak için harcamıştır.

derkenarda Hüsrev Bey'in 941 senesinde kısa bir süre bu görevinden ayrıldığını ancak kısa bir süre sonra tekrar aynı göreve nasb edildiğini dolayısıyla 942-948'de üçüncü defa Bosna sancak beyliği yaptığını belirtmektedir. Bu kaynağa göre Hüsrev Bey'in Bosna sancak beyliği kısa fasallarla 912-948 yılları arasında 27 yıl devam etmiştir.

Safvet Beg Başağić de, Hüsrev Bey'in ilk olarak 1506 (912)'da Bosna sancak beyi olduğu fikrine katılmaktadır. O da Hüsrev Bey'in sancak beyliğini 27 yıl olarak hesaplamaktadır. (Safvet Beg Başağić-Redžepašić, *Kratka Uputa u Prošlost Bosne i Hercegovine (od g. 1463-1850)*, Sarajevo 1900, s. 25-33).

Truhelka, Hüsrev Bey'in 1506'da ilk Bosna sancak beyliği konusunda Muvakkit'in verdiği bilgiyi kabul etmez ve Hüsrev Bey'in 1521'den önce Bosna sancak beyliği yapmadığını Dubrovnik arşiv kaynaklarına dayalı olarak ortaya koymakta ve O'nun Bosna sancak beyliğine geliş tarihlerini bu kaynaklardaki kayıtlarla tayin etmektedir. (Ćiro Truhelka, "Gazi Husrefbeg, nje gov život i nje gov o do ba", s. 10-13).

¹¹ Belgrad'ın 1521'de fethinden sonra Sırbistan'daki sancağın merkezi Semendire'den Belgrad'a taşınmıştır (Ćiro Truhelka, "Gazi Husrefbeg, nje gov život i nje gov o do ba", s. 18).

¹² Ćiro Truhelka, "Gazi Husrefbeg, nje gov život i nje gov o do ba", 13-18, 47-48; M. Tayyib Okić, "Husrev Beg, Gazi", s. 602-603.

Jorga'nın *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*'nde 1539 yılında Husrev Bey "eski Bosna sancakbeyi, şimdiki Rumeli Beylerbeyi Husrev Paşa" olarak tarif edilmektedir. (Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Nilüfer Epçeli, c. 2, İstanbul 2005, s. 322). Uzunçarşılı da 1540 yılında Husrev Bey'i Rumeli beylerbeyi "Husrev Paşa" olarak göstermektedir. (İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. II, Ankara 1988 (beşinci baskı), s. 491).

¹³ Hüsrev Bey ve Bosna sancağı güçlerinin Hırvatistan ve Slavonya'daki faaliyetleri için bkz. Ive Mažuran, *Hrvati i Osmansko Carstvo*, Zagreb 1998, s. 57-91; Ćiro Truhelka, "Gazi Husrefbeg, nje gov život i nje gov o do ba", s. 20-58.

Tarih-i Bosna adlı eserinde Muvakkit Salih Sıdkı Efendi, Hüsrev Bey'in Saraybosna'daki vakıf eserlerini şu şekilde tespit etmiştir: “*Müşârün-ileyhin şehri Saraybosna'da kati çok hayrât ve hasenâtı ve nice cesîm ve kebîr ebniyeleri vardır. Hayrâtı: câmi'i şerîf ve mekteb-i latîf ve medrese-i münîf ve hânkâh ve imâret ve misâfirhâne ve zukûr ve inâsa mahsûs iki aded gurebâ hastahânesi ve kütübhâne ve muvakkithâne ve sâ'at-kule ve ma-i lezîzdir*”¹⁴.

Câmi'-i şerif: Gâzî Hüsrev Bey'in Saraybosna'da bina ettiği külliye-nin¹⁵, ilk yapısı bugün Begova Câmiî olarak bilinen câmiidir. Giriş kapısı üstünde mermer tabaka üzerine tahrîr edilmiş 3 mısralık Arapça kitâbesine göre câminin tamamlanma tarihi 937'dir (1530/31)¹⁶.

Câmi' kitâbesi:

جامع الابرار خسرو بك بنا حسبه الله دار الساجدين
قاتل الاعداء معين للغزاه ناشر الاحسان نصر العابدين
الهمة الله لنا تاريخه مجمع الابرار دار الحامدين

Evliya Çelebi bu câmiyi şu şekilde tarif etmektedir: «*Bu câmi' dahî cemâ'at-ı kesîre ile şeb (u) rûz mâl-a-mâldır, zirâ şehrin izdihâmı mahallinde vâki' olub bir minâreli ve cümle kubâbları kurşumlu ma'bedgâh-ı kadîmdir kim Süleyman Hân ümeralarındandır. Gazâ mahlyla binâ olunmağın bu câmi' bir rûhâniyyetli câmi'-i*

¹⁴ Salih Sıdkı, *Tarih-i Bosna*, ilavelerle istinsahı Muhammed Enveri Kadiç, Saraybosna, s. 239. Salih Sıdkı Efendi *Tarih-i Bosna* adlı eseri 19. yüzyılın ikinci yarısında Saraybosna'da kaleme almıştır. 17 Mayıs 1992'de Saraybosna Şarkiyat Enstitüsü'nün Sırp tarafından bombalanarak yandığı sırada, *Tarih-i Bosna*'nın bu enstitüde bulunan orijinal nüshası da yanmıştır. Ancak Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesinde eserin Muhammed Enveri Kadiç tarafından yapılmış bir istinsahının bulunuyor olması büyük bir şanstır. (Gazi Husrev Beg Kütüphanesi İslâmi Yazmalar Katalogu No: 7553) Biz de burada Enveri Kadiç'in derkenarlar şeklinde kendine ait eklemeler yaptığı bu el yazması nüshayı kullandık. (Eser hakkında bkz. Hatice Oruç, “Tarih-i Bosna”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XX/32, Ankara 2002, s. 215-221). Söz konusu eser tarafımızdan yayına da hazırlanmaktadır.

¹⁵ Gazi Hüsrev Bey Külliyesi'nin mimarî yapısı ve özellikleri için bkz. Ćiro Truhelka, “Gazi Husrevbeg, njegov život i njegovo doba”, s. 59-102; Semavi Eyice, “Gazi Hüsrev Bey Külliyesi”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. 13, İstanbul 1996, s. 454-458.

¹⁶ Mehmed Mujezinović, «Turski natpisi u Sarajevu iz XVI vijeka», *Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom Vladavinom*, II/1951, Sarajevo 1952, s. 97-98.

*kebirdir ve gâyet evkâfları çok olduğundan mütevellisi cânib-i vakfdan cemî'i cemâ'at-i kesîreye ol Bosna diyârının şiddet-i şitâsında imâret kazanları gibi kazgan-ı kebirlerle sular kaynadub cümle Hanefî musluklarından selsebil-âsâ ıssı sular cereyân edüp cemî'i ehl-i salât andan tecdid-i vuzû edüb ibâdet etdikçe sâhibü'l-hayrât Hüsrev Paşa'ya hayır du'âlar ederler*¹⁷.

Muvakkit tarihinde de Hüsrev Bey'in "*mahrûse-i Sarayın vasatında inşâ ve ihyâya mübâşeret itmiş olduğu sekiz buçuk kubbelü 'âli ve vâsi' ve nâdiru'l-emsâl rasîn ve cesîm olan câmi'i şerîf*"inin¹⁸ bir şadırvan-ı sayfi ve bir şadırvan-ı şitâisinin olduğundan bahsedilmektedir. Şadırvan-ı şitâiden, "*şitânın bidâyetinden nihâyetine kadar on musrâ üzerine mâ-i hârre cereyân eder*" ki kış mevsimi süresince bu câminin şadırvanından sıcak su eksik değildir¹⁹.

Hüsrev Bey, câmi için 11-21 Aralık 1531'de (evâil-i cemâziyelevvel sene 938) bir vakıfnâme hazırlamıştır²⁰. Bu vakıfnâme ile câmiye vakfedilen gelir kaynakları sıralanmış, burada hizmet verecek görevliler, verecekleri hizmetler ve alacakları ücretler belirlenmiştir.

Câmi imâm ve hatiblerinin kârî (Kur'ân'ı usulünce okuyan), âlim, salâtın ve hutbenin şartlarını bilen, edebli, sâlih, ârif, sünnete muktedi, selef-i sâlihine vâris, hâfız-ı kelâmullâh olması vakıfnâme ile şart koşulmuştur. Yine hâfız olan müezzinlerin de ahvâl-i evkâtı bilmesi, güzel sesli olması iyi ezân okuması gereklidir.

Câmide yapılması şart koşulan bazı ibâdetler de şunlardır²¹:

- Hâfızlar her cuma, cuma namazından bir saat önce Furkân-ı azîm okuyacaklar.

- Kurrâ' yani hâfızlardan 30 kişi birlikte her gün öğle namazından sonra câmide Kur'ân-ı Kerîm'den birer cüz okuyacaklar, sevabını Hz.

¹⁷ *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi*, haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İbrahim Sezgin, V. Kitap, İstanbul 2001, s. 224.

¹⁸ *Tarih-i Bosna*, s. 230.

¹⁹ *Tarih-i Bosna*, s. 240.

²⁰ *Vakıfnâme*, s. 250-251. *Tarih-i Bosna*'nın 242 ila 256 sayfaları arasında Gazi Hüsrev Bey'in cemâziyelevvel sene 938 tarihi ile câmi' için hazırlattığı vakıfnâmesi bulunmaktadır. Ayrıca bkz. Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), Defter No. 633, s. 133. Arapça olarak kaleme alınmış olan vakfiyeyi okuma konusunda yardımını esirgemeyen M. Cemâl Öztürk'e içten teşekkürlerimi sunuyorum.

²¹ Begova Câmiinde yerine getirilen ibadetlerin şekli ve içeriği ile ilgili olarak bkz. Mahmud Traljic, "Forma i sadržaj ibadeta u Gazi Husrev-begovoj džamiji", *Analî Gazi Husrev-begove biblioteke*, knjiga IX-X, Sarajevo 1983, s. 315-320.

Muhammed[sav]'e, âline, ashâbına ve hazret-i vâkıfın ruhuna, bütün Müslümanların ruhlarına bağışlayacaklardır.

- Müsebbihînden (tesbih çekenlerden) 5 nefer her gün öğle namazından sonra bu câmi'de tesbihi (subhânallâh-elhamdülillâh-Allâhuekber) tekrar edecektir²².

- Cuma günleri dışında her gün öğle namazından önce ve ikinci namazından önce kürsüde mahfil reisi (başmüezzin) tarafından aşır okunacaktır.

Vakıfnâmede câmide yapılması şart koşulan ibâdetler o tarihten itibaren ifâ edilegelmiş olup, bugün hâlâ bu vakıfnâmede yazan şartlar üzere öğle namazlarından sonra hatim okunmaktadır. Her gün 30 cüzhân aynı zamanlı olarak kendilerine düşen cüz'ü okumakta ve hep birlikte yukarıda belirtildiği üzere hatim duâsı etmektedirler. Dolayısıyla bu şekilde Gâzî Hüsrev Bey'in ruhu her gün şâd edilmektedir. Bu hatimle birlikte câminin belli bir köşesinde tevhîd okuyan beş kişi okudukları bu tevhîdleri de Gâzî Hüsrev Bey'in ruhuna hediye etmektedirler²³.

Su Kanalları: Câminin şadırvanlarından yazın soğuk, kışın sıcak akan su, 7 kilometre uzunluğunda bir su kanalı yapılmak suretiyle şehrin dışından getirilmiştir²⁴. Su kanalının yapımı câminin yapımı ile beraber gerçekleşmiş olmalıdır. 1531 yılındaki vakıfnâmede câmi görevlileri arasında "mâi'l-câri" havuzu hâdimine, yevmî iki dirhem ücret belirlenmiştir²⁵. Bu su kanalından sadece câminin şadırvanları için değil Gâzî Hüsrev Bey vakfının diğer tüm binâları için de su sağlanmıştır. Sâlih Sıdkı Efendi'nin ifâdesine göre "*Saraybosna şehrine bir sâ'at bu'd mesâfeden (şimâl tarafından) götürülen Crnil (Karani) nâmında mâ-i lezîz mevâkı-ı hayrâta ve avâmın muhtâc olduğu mahallâta taksîm ile yirmi bir mahalde cereyân eder*"²⁶.

²² Cumhür tesbih: câmi ve dergâhlarda namaz sonrası cumhür müezzinlikte cehren tesbihlerin söylenmesidir. Bkz. Mehmet Cemâl Öztürk, *Cerrâhîlik*, İstanbul 2004, s. 244-245.

²³ www.rijaset.ba ; www.vakuf-gazi.ba Bosna ve Hersek İslam Birliği'nin ve ayrıca Husrev Bey Vakfı'nın web sayfasında vakfın günümüz mütevellisi Mustafa Vatrenjak tarafından vakf ile ilgili bilgiler verilmiştir.

⁷⁻¹⁰ Kasım 2006'da Bosna ve Hersek'te Milli Anıtların Korunması ile ilgili komisyon Gâzî Hüsrev Beg Câmii'ni Bosna-Hersek'in milli anıtı olarak ilân etmiş ve kânun ile koruma altına almıştır. (Bkz. www.aneks8komisija.com.ba - Bosna ve Hersek Milli Anıtları Koruma Komisyonu web sayfası (stranica Bosna i Hercegovina Komisija/Povjerenstvo za Očuvanje Nacionalnih Spomenika)

²⁴ Abdurrahman Hukić, "Socijalne i humanitarne ustanove Gazi Husrev-begova vakufa", *Analî Gazi Husrev-begove biblioteke*, knjiga IX-X, Sarajevo 1983, s. 238.

²⁵ *Vakıfnâme, (Tarih-i Bosna, s. 251): "ve ayyene li-hâdimi havzil-mâi'l-câri imâmi'l-câmi'i-ş-şerîf, haremi'n-nazîf fi kulli yevmin dirhemeyn"*

²⁶ *Tarih-i Bosna, s. 240.*

Hânkâh: Hüsrev Bey'in, câmi için 11-21 Aralık 1531 tarihinde hazırlattığı vakfiyyede imâret, hânkâh ve mektebden de bahsedilmektedir²⁷. Dolayısıyla hânkâhın da câmi ile aynı zamanlı yapıldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Vakfiyyede Hüsrev Bey'in "zikri geçen câmi'de, savâmi' ve büyût mesâlihi için 15 hücreyi müstemil bir hânkâh inşâ ettiği ve vakfı sahîhle vakfettiği, tâife-i mutasavvifeye zâviye, sâlikîn olanların meşâyihine mesken kıldığı" belirtilmektedir²⁸. Hüsrev Bey hânkâhı şeyhliğine Halvetiyye'nin kâmilinden bir şeyh ta'yin edileceği de vakfiyyede açık surette kayıtlıdır. Şeyhe evkâfın mahsûlatından 20 dirhem yevmiye tahsis edilmiştir. Sâlikîne yani orada kalan dervişâna da, her ay 10 dirhem verilecektir²⁹.

Câminin kuzeyinde bulunan hânkâh, ilk defa 1697'de Prens Eugena Savoy'un Avusturya ordusu ile Saraybosna'yı istilâ ettiği ve bütün şehri yakıp yıktığı dönemde yanmış ve harâb olmuştur. Yeniden onarılmış ve daha sonra 1755, 1831 ve 1852 yıllarında başka yangınlara marûz kalmıştır³⁰. Ancak Hüsrev Bey vakfının zengin olması, bu hânkâhın her defa yeniden hayata dönmesini sağlamış ve 20. yüzyılın ilk yıllarına kadar da "mürîdleriyle mâl-â-mâl olub müstemiren taallum-ı 'ilm ve tevhîd ve tilâvet-i zikr ve tevhîd"³¹ olmuştur. Hânkâh kuruluşundan itibaren, Hüsrev Bey'in vakfiyesinde de belirtildiği üzere Halveti tarikatına mensup iken, daha sonra burada Nakşibendi tarikatının etkin olduğu görülmektedir. 20. yüzyılın başlarında hânkâhın başında Nakşibendi bir şeyh bulunmaktaydı, ancak dervişler yoktu. Bunun yerine odalarda Kurşumlu Medresesi'nde ve hânkâhta eğitim gören softalar vardı³². Gazi Hüsrev Bey'in hânkâhı 1931 yılında yıkıldı.

İmâret ve Zâviye: Hüsrev Bey'in 11-21 Aralık 1531 tarihli câmi ile ilgili vakfiyesi yukarıda da söylendiği üzere imâreti de kapsamaktadır. Vakfiyyede kaydedildiği şekliyle "imâret ve zâviye" câminin batı tarafında, yüksek, güzel yapılı, fevkânî ve tahtanî 4 evi müstemil binâ edilmiştir. Zâviyenin burada bir nevi misâfirhâne anlamı taşıdığı görülmektedir. Vakfiyyeye göre

²⁷ Vakıfnâme (Tarih-i Bosna, s. 243-256).

²⁸ Vakıfnâme, (Tarih-i Bosna, s. 235).

²⁹ Vakıfnâme, (Tarih-i Bosna, 235).

³⁰ Ismet Kasumović, *Školstvo i obrazovanje u bosanskom ejaletu za vrijeme osmanske uprave*, Mostar 1999, s. 164-165.

³¹ Tarih-i Bosna, s. 240.

³² Ćiro Truhelka, "Gazi Husrefbeg, njegov život i njegovo doba", s. 89.

burada ribâta yani zâviyeye gelen misâfirlerin hayvanları için ıstabl (ahır), ayrıca beyt-i matbah, mahbez, furn (fırın), anbar ve bunların dışında bir imârette bulunması lâzım gelen her ne ise bulunacaktır. İmâretten misâfir, ulemâ, meşâyih, sulehâ, eşrâf, sâdât, fukarâ, mesâkin, gurebâ ve sâ'ir ebnâ-i sebîl (yolda olanlar) istifâde edecektir. Vakfiyyede belirtilen malzeme ve miktar ile sabah ve akşam muayyen yemekler pişirilecektir. Cuma akşamları, Ramazan geceleri ve bayramlarda pişirilen malzemenin miktarı diğer günlerden daha fazladır. Ayrıca câmi ve imâret hüddâmına sabah-akşam pişirilen yemekten verilmesi de vâkîf tarafından şart koşulmuştur. İmâretin şeyhine yevmî 8 dirhem ve nakîblerinden her birine 2 dirhem ücret tahsis edilmiştir. İmâretin vekilharcı (4 dirhem), ferrâşî (4 dirhem), kiler zâbiti (4 dirhem), anbar muhâfızı (3 dirhem), ıstabl hâdimi (2 dirhem), aşçısı (3 dirhem), ekmekçisi (3 dirhem), kapıcısı (2 dirhem), bulaşıkçısı (2 dirhem), et hammâlına (1 dirhem) kadar tüm diğer çalışanlarının alacakları ücretler de bu vakfiyye ile belirlenmiştir³³.

İmâret 19. yüzyılın sonlarına kadar işlevini sürdürmüştür. Bu yüzyılda imârete “*ale't-tevâli zuafâ-i ibnü's-sebil ve fukarâ-yı mârrin ve âbirin nüzûl ve mühimmât olub anlara ve râkiben gelenlerin hayvanlarına zad ve züvvâr-ı lâzime itâ olunur. La-ekall on misâfiriden eksik olmayub ve bir günden bir seneye kadar meks ve ikâmet edenleri vuku'u bulur*”³⁴. Ancak yüzyılın sonlarında burası kapatılmıştır³⁵.

Mekteb: Mektebin kuruluşu ile ilgili kesin bir tarih bulunmamakla birlikte, yukarıda zikri geçen vakfiyyeden onun câmi' ile aynı zamanda yani 937 (1530/31)'de yapıldığı söylenebilir. Mektebin binası vakfiyyeye göre câmi'nin doğu tarafında bulunmaktaydı (cenbi'ş-şarkî)³⁶ ve *dâru't-ta'lim* olarak vasıflandırılan bu mektebin muallimine günlük 5 dirhem, yardımcısı halifeye 2 dirhem ücret tahsis edilmişti.³⁷ Burada musalli (namaz kılan) iki nefer hergün 5 vakit namazın akabinde 4 rekat nafile namazı kılarlar ve sevabını vâkîfin ruhuna bağışlarlar, bunlardan her birine de 5'er dirhem

³³ *Vakıfnâme, (Tarih-i Bosna, s. 252).*

³⁴ *Tarih-i Bosna, s. 240.*

³⁵ Abdurrahman Hukic, “Socijalne i humanitarne ustanove Gazi Husrev-begova vakufa”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, Knjiga IX-X, Sarajevo 1983, s. 236.

³⁶ *Vakıfnâme*'de mektebin yeri “fi cenbi'ş-şarkî” olarak tarif edilmektedir. Ismet Kasumović mektebin câminin kuzeydoğusunda bulunduğunu belirtmektedir. (*Školstvo i obrazovanje u bosanskom ejaletu*, s. 96)

³⁷ *Vakıfnâme, (Tarih-i Bosna, s. 251).*

verilir. Ayrıca “eytâm ve zü'efâ” çocuklara elbise için Ramazan bayramının her gününe 3'er dirhem vakfedilmiştir³⁸.

19. yüzyılda mekteb hâlen “*etfâl ve sibyan ile memlû olub mâ-hüve'l-'âde eyyâm-ı cumâtdan mâ'adâ sâ'ir günlerde sabahdan ikindiye dek ta'lim-i sibyan ve kıvâ'at-ı Kur'an olunur*”³⁹.

Mekteb, Eugena Savoy'un Saraybosna'yı ateşe verdiği 1697 yılına kadar günlük işleyişini normal akışı içinde devam ettirmiştir. Bu yangından sonra da bazı dönemlerde varlığı marûz kaldığı çeşitli yangınlarla (1788, 1831 ve 1842) tehlikeye düşmüşse de her seferinde onarılmıştır. Mekteb 1897 yılına kadar burada bulunmuş ve daha sonra Gül Hanına (Đulov Han) ve 1930/31'de Medrese'nin genişletilmesiyle özel bir eve taşınmıştır. Mektebde 1952 yılına kadar dersler devam etmiştir⁴⁰.

Yukarıda bahsettiğimiz inşâsı 937 (1530/1531)'de tamamlanan ve haklarında Aralık 1531'de bir vakıfnâme hazırlanan vakıf eserleri câmi, imâret ve zâviye, hânkâh ve mekteb Hüsrev Bey'in Saraybosna'daki külliyesini oluşturmaktadır. 1540, 1565 ve 1604 tarihli tahrîr defterlerinde bu külliye bir de medresenin ve türbenin dâhil olduğu görülmektedir.

Medrese: Hüsrev Bey, câminin hemen karşısına, ancak câmiden birkaç yıl sonra annesi Selçuk Sultan adına bir medrese yaptırmıştır. Bu medresenin ana girişinde bulunan mermer tabakaya nakşedilmiş 3 beyitlik Arapça kitâbeye göre binanın tamamlanma tarihi 944 (1537/38)dür⁴¹.

Medrese'nin kitâbesi:

قد بنى هذا البنا للطالبين   حسبة لله مسطى الساتلين
غازى خسرو امير ذى الجهاد   منبع احسان فخر العادلين
قال فيض الرب تاريخاً له   مجمع ابرار دار الكاملين

³⁸ Vakıfnâme, (*Tarih-i Bosna*, s. 251 - 252).

³⁹ *Tarih-i Bosna*, s. 240.

⁴⁰ Ismet Kasumović, *Školstvo i obrazovanje u bosanskom ejaletu*, s. 98-99.

⁴¹ Mehmed Mujezinović, “Turski natpisi u Sarajevu iz XVI vijeka”, s. 98-99.

Yapımı 944 (1537/38)'de tamamlanan medresenin, yapılışı ve işleyişi ile ilgili vakıfnâme 26 Receb 943 (8 Ocak 1537) tarihini taşımaktadır⁴². Buna göre Hüsrev Bey medrese için bazı gayrimenküller yanında 700.000 gümüş dirhem vakfetmektedir, bunun 400.000 dirhemi öğrencilerin ikâmet edecekleri 12 odalı, sağlam yapılı, mimarî görüntüsü “vüzerâ ve ümerânın” yaptırdığı medreselere uygun bir medrese binasının yapımı için kullanılacak, yapım tamamlandığında, artan para ile kitaplar alınacaktır. Geri kalan 300.000 gümüş dirhem ise işletilerek geliri medresenin işlevi için harcanacaktır.

Nitekim Hüsrev Bey'in istediği gibi “âli ve kârgir” bir binâ kesme taşlarla inşâ edildi ve Hüsrev Bey “*Üsküb'den bîdâr ve şeydâ Hüsâmeddîn Efendi'ye yevmî elli akçe vazîfe ile tedrisiyyeyi in'âm ve ihsân eyledi*”⁴³.

Medresede hizmet verecek müderrise yevmî 50 dirhem ücret tahsis edileceği vakıfnâme ile belirlenmiştir. En iyi öğrenciler arasından seçilmiş olan ve derslerde müderrise yardım eden muidlere de 4 dirhem verilecektir. Medresede tefsir, hadis, ahkâm, usûl, ma'ani, beyân ve kelâm dersleri ile “*mekân ve zamanın gerekli kıldığı ilimler*” yer alacaktır. Temel dersler yanında mekân ve zamanın gereğine göre ders belirleme ile ilgili vakıfnâme şartı medresenin zamanın gerisinde kalmaması, içinde bulunduğu çağı yakalaması adına oldukça önemlidir⁴⁴.

Bu medrese Firuz Beg ve Kemâl Beg medreselerinden sonra Saraybosna'da kurulmuş üçüncü medresedir⁴⁵. Selçuk Sultan adına yaptırılmış olmasından dolayı Selçukiyye adını almıştır. Ancak üstünün kurşunla kaplı olması sebebiyle daha çok Kurşumlu (Kurşumlîja) Medrese olarak bilinmektedir. Medrese Hüsrev Bey Medresesi olarak da anılmaktadır. Nitekim Evliyâ Çelebi Saraybosna'daki *dârü't-tedris-i alimân*'dan bahsederken bu medrese için “*cümlenden mükellef ve ma'mûr u müzeyyen ve şirin Gâzî Hüsrev Bey medresesidir*” şeklinde yazmaktadır⁴⁶.

⁴² Bkz. VGMA, Defter No. 633, s. 139-142; Ćiro Truhelka, “Gazi Husrefbeg, njegov život i njegov doba”, s. 137; *Spomenica Gazi Husrev-begove četiristogodišnjice*, s. XXVI-XXVIII.

⁴³ *Tarih-i Bosna*, s. 135.

⁴⁴ Omer Nakićević, “Mjesto Gazi Husrev-begove medrese u sistemu osmansko-turskog školstva i sistemu školstva u osmanskoj turskoj”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, Knjiga IX-X, Sarajevo 1983, s. 258.

⁴⁵ Ismet Kasumović, *Školstvo i obrazovanje u bosanskom ejaletu*, s. 162.

⁴⁶ *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi*, s. 225.

Medrese de Gâzî Hüsrev Bey'in diğer binâları gibi ilki 1697'de olmak üzere çeşitli zamanlarda yangınlara marûz kalmış ancak taş yapısı sebebiyle tamamen yıkılmaktan korunmuştur. Vakfın zenginliği bu binânın da tekrar onarımını ve işlevinin devamını sağlamıştır. En son 1910 yılında yeniden elden geçirilen medreseye bu onarım sırasında yeni ilâveler yapılmış ve kısmen değişime uğramıştır⁴⁷. 1940 yılında medrese Gül Ağa Hanı'nda eğitime devam etmiş, sonra başka bir binaya nakledilmiştir. Ancak 1977 yılında Gül Ağa Hanı'na geri getirilmiştir⁴⁸.

Câminin hemen karşısında bulunan Kurşumlu Medresesi ise günümüzde Saraybosna'da çeşitli kültür ve sanat faaliyetlerinin sergilendiği bir mekân olarak muhâfaza edilmektedir.

Kütüphâne: Hüsrev Bey Medresesi ile ilgili 26 Receb 943 (8 Ocak 1537) tarihli vakfiyyede, medrese yapımı için 700.000 gümüş dirhem vakfedilmiştir. Bunun 400.000 dirhemi binanın inşasına ayrılmış, artan miktar ile medrese talebesi ve ilme meraklı diğer kimselerin faydalanması için kıymetli ve öğretici kitapların alınması şart koşulmuştur⁴⁹. Gâzî Hüsrev Bey'in bugün hâlâ hizmet veren ve adı dünyaca bilinen kütüphânesinin nüvesi bu şekilde oluşturulmuştur.

Gâzî Hüsrev Bey Kütüphânesi'nde bulunan kitapların ilk listesi 1863 sonrasına aittir. Bu dönemde kütüphâne fizikî olarak Kurşumlu Medresesinden ayrılmış ve Bosna Vâlisi Topal Osman Paşa'nın talimatı ile Hüsrev Bey Câmii'nin güney batı ucundaki minaresinin yanında bulunan ayrı bir binaya taşınmıştır⁵⁰. Muvakkit Sâlih Sıdkı Efendi 1864-1888 yılları arasında kütüphânenin hâfız-ı kütüblüğünü yapmış ve bu sırada kütüphâne bulunan kitapların da bir listesini çıkartmıştır. Bu listeye göre kütüphâne o dönemde 840 mahtut, 321 matbu eser bulunmaktadır; hepsi birlikte kütüphânenin toplam eser sayısı 1.155'dir⁵¹. Ćiro Truhelka'nın 1912'de kü-

⁴⁷ Ismet Kasumović, *Školstvo i obrazovanje u bosanskom ejaletu*, s. 171.

⁴⁸ Gazi Hüsrev Bey Medresesi'nin 20. yüzyıldaki durumu için bkz. Kasim Hadžić, „Gazi Husrevbegova Medresa u Sarajevu (u razdoblju od 1920 do kraja 1982.)”, *Anali Gazi Husrevbegove biblioteke*, Knjiga IX-X, Sarajevo 1983, s. 263-279.

⁴⁹ VGMA, Defter No. 633, s. 139-142; Ćiro Truhelka, „Gazi Husrevbeg, njegov život i njegovo doba”, s. 137; *Spomenica Gazi Husrevbegove četiristogodišnjice*, s. XXVI-XXVIII.

⁵⁰ Fikret Karđić, „Gazi Husrev Bey Kütüphânesi”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. 13, İstanbul 1996, s. 458.

⁵¹ Nijaz Šukrić, „Objekti Gazi-begova vakufa i mogućnosti njihovi revitalizacije”, *Anali Gazi Husrevbegove biblioteke*, Knjiga IX-X, Sarajevo 1983, s. 296.

tüphanedeki kitaplar için verdiği sayı 1800'dür ve bunlardan 1000 kadarı el yazmasıdır⁵².

Sâlih Sıdkı Efendi, *Tarih-i Bosna* adlı eserinde de Gâzî Hüsrev Bey'in Kütüphanesi ile ilgili şunları yazmaktadır: “*ulûm ve fînûna müte'allik bin beş yüz kadar kütüb-i mütenevvi'ye tertib üzere vaz' olunmuştur ve ashâb-ı mutâla'aya inâe itmek için hâfız-ı kütüb nâmıyla iki zât mu'ayyen ve muhassısdır*”⁵³.

Hüsrev Bey Kütüphanesi 1935 yılına kadar Hüsrev Bey (Begova) Câmii'ndeki binada kalmış, o yıl Hünkar Câmii'nin yanındaki müftülük binasına taşınmıştır. 1992-1995 yılları arasında Bosna'da yaşanan savaşta kütüphâne de bombalanmış ve binası hayli harap olmuşsa da kitaplar gizli bir yere götürülmek suretiyle korunmuştur⁵⁴.

Gâzî Hüsrev Bey Kütüphanesi'nde bugün 80.000 cilt kitap, mecmûa, Doğu dillerinde, Boşnakça ve Batı dillerinde yazılmış belgeler bulunmaktadır. Bunlar arasında İslâmî ilimler ya da Doğu edebiyatı ile ilgili yazmalar dışında Bosna ve Hersek'in geçmişine ait pek çok belge bulunmaktadır. Meselâ, Bosna Hersek'in çeşitli bölgelerinden vakıfnâmelerin orijinalleri ya da sûretleri, şer'iyeye sicilleri burada toplanmıştır⁵⁵.

Türbe: Hüsrev Bey Câmii'nin doğu tarafında birbirine bitişik biri diğerinden biraz daha büyük iki türbe bulunmaktadır. Her ikisinin de üzeri 8 köşeli, kurşunla kaplı birer kubbe ile örtülüdür. Büyük olan türbe Hüsrev Bey'e aittir. Daha küçük olan türbede Hüsrev Bey'in kethüdâsı, önce Klis ve sonra Pojega sancağı beyi olan Murad Bey Tardiç medfündür. Murad Bey aynı zamanda Hüsrev Bey vakfının ilk mütevellisi olmuştur.

Hüsrev Bey'in türbesinde taş bir plaka üzerinde bulunan 3 beyitlik Arapça kitâbeye göre ölüm tarihi 948 (1541)'dir⁵⁶.

⁵² Ćiro Truhelka, “Gazi Husrefbeg, njegov život i njegovo doba”, s. 71

⁵³ *Tarih-i Bosna*, s. 241.

⁵⁴ Fikret Kardiç, “Gazi Husrev Bey Kütüphanesi”, s. 458.

⁵⁵ <http://www.ghbibl.com.ba/index.php> - Saraybosna'da Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi web sayfası.

⁵⁶ Mehmed Mujezinović, “Turski natpisi u Sarajevu iz XVI vijeka”, s. 99-100.

Hüsrev Bey Türbesi kitâbesi

بات خسرو بك بحال ليس نوم و هو معروف بعدل بين قوم
 يسر الله له في قبره راحه الروح و عفوا قبل لوم
 قال داع في الدعا تاريخه رحمه الماجد عليه كل يوم

Hüsrev Bey'in türbesinde kutsal emanetler de bulunmaktadır. Bunlardan biri Hz. Peygamberin sakal-ı şerifi ve diğeri Medine'de bulunan türbedeki sanduka-ı şerifesinin örtüsüdür. Bu emanetler Saraybosna'ya 1875 yılında Sultan Abdülaziz tarafından gönderilmiş ve Gazi Hüsrev Bey'in türbesine yerleştirilmiştir. Ramazan'ın 27. gecesi (Leylü'l-kadr) emanetler türbeden çıkarılarak câmi mihrabının önündeki bir masada cemaate gösterilmektedir⁵⁷.

Murad Bey'in türbesi üzerinde de onun ölüm tarihini gösteren 2 beyitlik ancak bu defa Türkçe yazılmış bir kitâbe bulunmaktadır. Bu kitâbeye göre ölüm tarihi 952 (1545)'dir⁵⁸.

Murad Bey Türbesi kitâbesi

میر مراد جونکم دنیادن ایتدی رحلت
 هر کم اشتدی جان مراده رحمت

Gâzî Hüsrev Bey Evkâfının Gelir Kaynakları

Gâzî Hüsrev Bey'in yukarıda bahsettiğimiz imâret, câmi, medrese, hânkâh, mekteb ve türbeden oluşan külliyesi halkın dinî vecibelerini yerine getireceği, tedrisâtın yürütüleceği, yardımlaşma bilinci ile sosyal hayatın idame edileceği kurumlar olarak Saraybosna'nın dinî-sosyal-kültürel hayatının şekillenmesinde büyük rol oynamıştır. Gâzî Hüsrev Bey, yapımına büyük özen ve önem verdiği bu binaların işlev ve bekâsı için de gerekli önlemleri

⁵⁷ Ćiro Truhelka, "Gazi Husrefbeg, njegov život i njegovo doba", s. 73-74.

⁵⁸ Mehmed Mujezinović, "Turski natpisi u Sarajevu iz XVI vijeka", s. 102-103.

almış, büyük miktarda menkûl ve gayrimenkûl vakf etmiş ve vakfedilen bu gelirlerin nerelere ve nasıl sarf edileceğini vakfiyeler hazırlamak suretiyle belirlemiştir. Gâzî Hüsrev Bey'in evkâfı doğal olarak Bosna sancağı tahrîr defterlerine de yansımış, Bosna sancağı evkâfı ile birlikte kaydedilmiştir. Bosna sancağı evkâfını hâvî 1540, 1565 ve 1604 tarihli üç tahrîr defteri bulunmaktadır⁵⁹.

Bosna'nın, 1540'tan önce, Gâzî Hüsrev Bey'in yine Bosna sancak beyi olduğu zamanda, 1528/30'da yapılmış olan ve Bosna evkâfını içeren bir başka tahrîri daha bulunmaktadır. Ancak bu tahrîrde Hüsrev Bey'in evkâfı yer almaz, çünkü külliye'nin câmi, imâret, hânkâh ve mektebinden oluşan ilk kısmı muhtemelen tahrîr bittikten kısa bir süre sonra tamamlanmıştır. Dolayısıyla Gâzî Hüsrev Bey'in Saraybosna'daki vakıfları tahrîr defterlerine ilk defa 1540/42 yılında kaydedilmiştir⁶⁰. Bu defterde "*Vakf-ı câmi-i şerîf ve imâret ve medrese-i merhûm Hüsrev Beg der nefsi-i Saray*" başlığı altında Hüsrev Bey'in söz konusu câmi, imâret ve medrese için vakfettiği menkûl ve gayrimenkûller kayıtlıdır.

1540/42 tarihinde Hüsrev Bey, câmi, imâret ve medresesi için Saraybosna'da çarşı içinde pek çok dükkân, ev, bağ, çayır, değirmen vakfetmiştir. Buralardan icâre yolu ile senede 9.250 akçe gelir sağlanmaktadır. Hüsrev Bey'in aynı tarihte 900.000 akçe nakdiyye vakfettiği görülmektedir. Bu menkûl vakfın yıllık rıbh geliri 90.000 akçedir.

Gâzî Hüsrev Bey'in vakfı Saraybosna'daki gayrimenkûller ve nakdiyye ile sınırlı değildir. Bosna sancağının diğer bazı nahiyelerinden ve hatta diğer sancaklardan da vakfedilmiş gelir kaynakları bulunmaktadır. 1540/42 tarihli tahrîr defterinde Hüsrev Bey vakfı için sadece Bosna sancağı ve Klis sancağından gelir kayıtlıdır. 1565 ve 1604 tarihli defterlerde bu vakıf gelirlerine Paşa sancağı ve Pojega sancağı gelirleri de ilave edilmiştir.

⁵⁹ TD.211 (1540-42), İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA); MAD.625 (1563-65) İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi, TD.11 (1604) (eski no: TD 477), Ankara Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi.

TD.11 ve 1604 yılına ait diğer iki cilt defterin [TD.6 (eski no 478) ve TD.5 (eski numara 479)] Boşnakça çevirileri, Zürih Boşnak Enstitüsü ve Saraybosna Şarkiyat Enstitüsü'nün katkılarıyla 2000 yılında Saraybosna'da 4 cilt halinde yayınlanmıştır (*Opširni popis bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, Boşnjački institut Zürih-odjel Sarajevo i Orijentalni institut u Sarajevu, Monumenta Turcica, serije II, Sarajevo 2000): Cilt I/ 1-2 (TD.477): haz. Adem Handžić- Birinci cildin ilk kitabının başında Ahmed S. Aličić tarafından yazılmış bir Giriş bulunmaktadır; Cilt II (TD.478): haz. Snježana Buzov, düzeltmeler Lejla Gazić; Cilt III (TD.479): haz. Amina Kupusović.

⁶⁰ BOA,TD.211 (1540-42), s. 782-784.

Pojega sancağı dışındaki diğer yerler 1531 tarihli vakıfnâmede de zikredilmektedir. Tahrîr defterlerinde “hâsıl der livâ-i Paşa” şeklinde toplam gelir yekûnunun verildiği yerler, vakıfnâmeden anlaşıldığı üzere “Rumeli vilâyeti”nde Serez, Zihne ve Drama kazâlarında bulunmaktadır. Zihne ve Drama’da kendisine, babası Serez sancak beyi Ferhad Bey’den mirâs yoluyla intikâl etmiş köyler, Serez’de satın aldığı mezrâ ve çiftlikler Gâzî Hüsrev Bey’in Saraybosna’daki evkâfına gelir kaydedilmiştir⁶¹. Bunun dışında Gâzî Hüsrev Bey evkâfına konu olan, diğer bölgelerdeki bütün arazi ve köyler, Gâzî Hüsrev Bey’in bizzat fethine iştirak ettiği, daha doğru bir ifade ile fetrettiği yerlerdir ve Kânûnî Sultân Süleymân tarafından kendisine temlik edilmiş emlâkıdır.

1540/42 tarihinde Bosna’da Teşany (Teşne) ve Yayıtse (Yayçe) nahiyelerinde köy, mezrâ, bağ ve bahçeler, değirmenler Hüsrev Bey mülkü olarak “ellerinde olan mülknâme ve sıvrnâme-i hümayûn mücebinece defter-i cedide öşrden mu’âfiyyet üzere sebt olundu ki üzerinde sâkin olan re’âyânın rüsûmları mîrê için ve sâ’ir mahsûlât ve öşr-i hubûbât vakf için zabt olunur”.⁶² 1563/65 tarihli defter kayıtlarında da bu emlâkın Hüsrev Bey’e serbestiyyet üzere “memnû’u’l-kalem ve maktû’u’l-kadem” padişah tarafından temlik edilip, mülknâme-i hümayûn sadaka edildiği, açık bir sûrette belirtilmiştir⁶³.

1540/42’de Saraybosna’daki vakfına Hüsrev Bey’in Teşany nahiyesindeki⁶⁴ “çiftlik” mülkünden 6.286 akçe ve Yayıtse nahiyesindeki “çiftlik” mülkünden ise 7.643 akçe gelir gelmektedir. Hüsrev Bey’in Klis sancağında Kliçevats ile Ostrovitsa kaleleri arasında bulunan mevkide sahip olduğu mülk çiftliği, Obrovats Kalesi yakınlarında Zrmanya Nehri üzerinde bulunan değirmenleri de, Hüsrev Bey’in Saraybosna’daki binaları için vakfedilmiştir. Teşany ve Yayıtse’deki aynı uygulama ile buradaki reâyânın raiyyet rüsûmu devlet için ve sâir mahsûlât ve öşr-i hubûbât geliri vakf için toplanmaktadır ve 1540/42 tarihinde vakf için buradan elde edilen gelir 500 akçedir.

⁶¹ *Vakıfnâme, (Tarih-i Bosna, s. 244-245.)*

⁶² BOA, TT. 211 (1540-42), s. 783-784.

⁶³ BOA, TT. 435 (1563-65), s. 335, 531. Adem Handžić’e göre bu mülk-nâme 940 muharreminin ilk on günü içerisinde yani 23 Temmuz-1 Ağustos 1533 tarihleri arasında düzenlenmiştir. Adem Handžić, «Hüsrev-begov vakuf na prelazu iz XVI u XVII stoljeće», *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, Knjiga IX-X, Sarajevo 1983, s. 209-210.

⁶⁴ Gazi Hüsrev Bey’in Teşany nahiyesindeki vakfı ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Ahmed Handžić, “Gazi Husrev-begovi vakufi u tešanskoj najiji u XVI stoljeću”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, Knjiga II-III, Sarajevo 1974, s. 161-174.

Vakfın 1540/42 tarihlerinde gayrimenkül gelirlerinin yukarıda verdiği-miz rakamlarının toplamı 23.679 akçedir. 900.000 akçelik nakdiye geliri ile birlikte toplam gelir miktarı 113.679 akçe olmaktadır.

1540/42 tahririnde vakfın, imâret, câmi ve medreseye ait olduğu kaydedilmiştir. 1563/65 tahririnde ise bunlara ilaveten vakf, hânkâh, mekteb ve Hüsrev Bey'in kendi türbesini içermektedir: “*Vakf-ı imâret ve câmi' ve medrese ve hânkâh ve mekteb ve türbe-i Hüsrev Beg, der nefsi-i Saray*”.

1563/65 tarihli tahrirde şehir merkezinde vakfedilen gayrimenkül sayısı ve gelir miktarında 1542'ye göre büyük bir artış görülmektedir. Gâzi Hüsrev Bey'in Saraybosna'daki evkâfi arasında bulunan kervansaray ve hamam da geliri vakfa dâhil edilen gayrimenküller arasında bu tarihte karşımıza çıkmaktadır. 1565'te vakfın gelirleri arasında câmi yakınlarındaki kervansaray senelik 30.000 akçelik kira geliri ile en yüksek gelir kaynağını oluşturmaktadır. Bunu 11.566 akçe ile kervansaray etrafındaki 55 büyük dükkân, 8.706 akçe ile câmi etrafında ayakkabıcılar çarşısında 61 dükkân, 6.000 akçe ile Haseki Mescidi yakınlarında bulunan hamam izlemektedir. Hüsrev Bey, Saraybosna çarşısında ilâveten yine pek çok dükkân, bir kısım ev, bir bozahâne, birkaç zemin ve çayırı vakfına dâhil etmiştir. Saraybosna çarşısında vakfedilen gayrimenküllerden elde edilen toplam gelir 72.496 akçedir. 1540 yılında bu miktar yukarıda da görüldüğü üzere 9.250 akçe idi. Bu miktara Hüsrev Bey'in 900.000 akçe nakdiye vakfının 90.000 akçelik yıllık gelirini de ilâve ettiğimizde Saray nefsinde vakfın toplam geliri 162.492'ye yükselmektedir⁶⁵.

1540/42'de Hüsrev Bey'in, Bosna sancağında Teşany ve Yaytse'de mülk çiftliği dâhilinde zikr edilen mezraalar 1565'te karye olarak gelişmişlerdir, zaten karye olan yerleşim birimleri de büyümüşlerdir. 1540'ta Teşany nâhiyesinde ra'yyet rûsûmu hâricinde bütün vergileri vakf için zabt edilen yerleşimlerden 6.280 akçe gelir elde edilirken 1565 yılında bu rakam 51.165 akçeye yükselmiştir. 1540'ta Yaytse nahiyesi vakıf köylerinden toplanan 7.643 akçelik gelir miktarı da 1565 yılında artış göstererek 21.459 akçe olmuştur.

Hüsrev Bey'in Bosna sancağı dışındaki bölgelerdeki emlak-ı vakfından, Klis sancağındaki yerlerden 1542 yılında 500 akçe elde edilirken 1565'te bu

⁶⁵ Katip yekûnu 162.492 akçe olarak vermiştir (BOA, *MAD 625 (1563-65)*, s. 356), ancak vakfın tüm gelirini tek tek hesapladığımızda katibin verdiği yekûndan 4 akçelik bir farkla 162.496 akçe olmaktadır.

Yekûn miktarı ez-ziyâde 12.000 akçe ile 12.500 akçeye yükselmiştir. 1565 yılında vakfa Paşa sancağı ve Pojega sancağından da gelir kaydedilmiştir. Gâzî Hüsrev Bey'in buralardaki vakfedilmiş emlakından elde edilen yekûn miktarı 20.000 akçedir.

Nihâyet, 1565 yılında Saraybosna'daki imâret, câmi, mekteb, hânkâh, medrese ve türbesinden oluşan külliyesi için Hüsrev Bey'in vakfettiği menkûl ve gayrimenkûllerin Bosna sancağındaki değeri yıllık 235.116 akçe, Klis, Paşa ve Pojega sancaklarındaki vakıflarının değeri 32.500 akçe olup vakfın toplam geliri 267.616 akçe etmektedir. Bu gelirin hangi sûretle harcanacağı da defterde şu şekilde belirtilmiştir:

MİN HÂ EL-İHRACÂT

Be cihet-i nezâret-i mirlivâ ve kuzât ve tadrîs ve tevliyet ve hitâbet ve imâmet ve eczâhânân ve sâ'ir cihât-ı hüddâm-ı imâret ve câmi' ve medrese ve hânkâh ve mekteb ve türbe-i merhûm 140.220

Mesârif-i kilar ve matbah ve anbar ve meremmât ve harac-ı me'kûlât-ı sâ'ire der imâret-i m. 138.658

YEKÛN 278.878

1540/42 tarihinde Hüsrev Bey'in 900.000 akçe olan nakid para vakfı 1565 yılında da aynen korunmuştur. Bu nakid paranın % 10 ribh ile yıllık getirisi 90.000 akçe idi. Hüsrev Bey'in bütün vakıf gelirininin 1/3'ini bu nakdiye vakfının ribhî oluşturuyordu.

Hüsrev Bey'in vakıflarının yönetimi ile ilgili farklı tarihlerde 3 vakıfnâme hazırlanmıştır⁶⁶. Bunlardan ilki daha önce de bahsettiğimiz üzere câmi, imâret, mekteb ve hânkâha vakfedilen gelir kaynakları ve buraların işleyişi ile alakalıdır ve 1531 Aralık ayı (fi-eva'il-i cemaziyelevvel sene 938) başında hazırlanmıştır. İkinci vakfiye 8 Ocak 1537 (26 Receb 943)'de

⁶⁶ Vakıfnâmeler Ćiro Truhelka'nın «Gazi Husrefbeg, njegov život i njegovo doba» (Sarajevo 1912) adlı eserinde ve *Spomenica Gazi Husrev-begove četiristogodišnjice* (Sarajevo 1932)'de yayınlanmıştır.

medrese için hazırlanmıştır. 4 Kasım 1537 (evvel-i cemaziyelahir sene 944) tarihli üçüncü vakıfnâme ile Hüsrev Bey, nefsi Saray'da bina ettiği mescid için Zihne kazasında değirmenler ve Dobor kalesinde 150 adet kovan ve binalar vakfetmiştir⁶⁷. Hüsrev Bey'in para vakfının nasıl kullanılacağı 1537 tarihli medrese ile alâkalı ikinci vakfiyede belirtilmiştir. Bu vakfiyeye göre 700.000 gümüş dirhemin 400.000 gümüş dirhemi medrese yapımı için kullanılacak ve geri kalan 300.000 gümüş dirhemi güçlü bir garanti ve emin bir kefil vasıtasıyla her yıl 1/10 alınmak sûretiyle rıbha verilecektir⁶⁸. Konuyla ilgili çalışanlar 300.000 gümüş dirhemi 1.200.000 akçeye denk olarak hesaplamışlardır⁶⁹. Ancak tahrir defterlerine rıbha verilen nakid para miktarı 900.000 akçe olarak yansımıştır.

Aynı vakıfnâmede, vakfedilen nakdin kimlere borç verileceği de belirlenmiştir. Buna göre söz konusu parayla *"servet ve mal sahibi, güvenilir ve namuslu, âlemde yalancılık ve haksızlıkla değil hüsn-i muamele ile meşhûr tüccar, zana'atkar ve rençberlerle iş yapılacak, ümeraya, valilere, müderrislere, kâdulara, askerlere, erbâb-ı timâra, fasıklara, borçlulara, yalancılık ve dolandırıcılığa meyli olanlara borç verilmeyecektir"*⁷⁰. Görüldüğü üzere Gâzî Hüsrev Bey'in vakfettiği para öncelikle ekonomi ile yakından ilgili sınıfa, borcunu düzenli ve zamanında geri ödeyecek dolayısıyla nakid paranın varlığını tehlikeye sokmayacak olan emin kimselere verilmektedir. Avdo Sućeska, vakıfnâmede kendisine borç verilmesi yasak olan kimselere bu yasağın getirilmesinin sebebini, o kimselerin buldukları hizmet ve mevkinin geçici ve süresinin belirsiz karakterde olmasına bağlamaktadır. Bu konumda birine borç para vermek, vakfın bundan kazanç elde etmesi bir yana ana parayı da kaybetmesine yol açabilir. Bu sebeple borç verileceklerin dâ'imî bir işle meşgul olmaları, öncelikle üretimin gerçekleştiği bir işle meşgul olmaları önemlidir⁷¹.

Hüsrev Bey'in bir nevi kredi şeklinde kullanılan nakid vakfı o dönem için büyük bir meblağdır ve bu vakıf pek çok araştırmacı tarafından dönemin bankası şeklinde değerlendirilmiştir⁷². Saraybosna'da Hüsrev Bey dışın-

⁶⁷ VGMA, Defter No. 633, s. 142.

⁶⁸ VGMA, Defter No. 633, s. 139-142.

⁶⁹ Avdo Sućeska, makalesinde bu değeri Vladislav Skarić'in *Sarajevo i njegova okolina od najstarijih vremena do austrougarske okupacije* (Sarajevo 1937) adlı eserinden aktarmaktadır. ("Vakufski krediti u sarajevu ... ", s. 103).

⁷⁰ VGMA, Defter No. 633, s. 139-142.

⁷¹ Avdo Sućeska, "Vakufski krediti u sarajevu ... ", s. 109.

⁷² Avdo Sućeska, "Vakufski krediti u sarajevu ... ", s. 103.

da da rıbha verilmek üzere nakid vakfedenler mevcûdtdur, hatta sayıca da fazladır. Ancak hiçbirinin meblağı Gâzî Hüsrev Bey'in vakfettiği meblağ ile kıyaslanamaz. Borca verilen ve bu borç karşılığı belli bir kârın elde edildiği küçük meblağlı para vakıfları genellikle kâdı huzurunda tasdik edilmiş ve dolayısıyla sicillere de yansımıştır. Avdo Sućeska'nın 1564, 1565 ve 1566 tarihli sicil kayıtlarından tespit ettiği 53 para vakfının toplamı 455.512 akçedir; buna sicillerde bulunmayan ancak varlığı bilinen Çıkrıkçı Muslihiddin'in 32.000 (8.000 gümüş dirhem) akçelik⁷³ nakdini eklediğimizde hepsi 487.512 akçe etmektedir. Hüsrev Bey'in nakid vakfı dışında, o dönemde mevcûd diğer nakid vakıfların toplamı olan 487.512 akçe, Hüsrev Bey'in 900.000 akçelik para vakfının yarısından biraz daha fazladır.

1565 tarihli vakıf kayıtlarından da görüldüğü üzere Gâzî Hüsrev Bey'in evkâfının geliri zaman içinde artarak çoğalmaktadır. 1604 tarihli tahrîr kayıtları da bunu teyîd etmektedir.⁷⁴ Öncelikle 1542 ve 1565'te 900.000 akçe olan nakdiyyenin 1604 yılında 44.974 akçe artışla 944.974 akçe olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu nakdiyyenin % 10 getirisi ile yıllık rıbh geliri de 90.000 akçeden 94.479 akçeye yükselmiştir. Saray nefsinde vakfedilmiş gayrimenküllere baktığımızda, kervansarayın 1565'te 30.000 akçe olan yıllık icâre gelirinin 47.000 akçe ve hamamın 6.000 akçe olan yıllık icâre gelirinin 7.117 akçe olarak arttığını görmekteyiz. Ayrıca câmi etrafında bulunan hâffâfın yani ayakkabıcılar çarşısında 1565 yılında 61 bâb olan dükkân sayısının 1604'de 92'ye çıkmasıyla birlikte bu kalemden elde edilen gelir de artmıştır; 1565'te 8.706 akçe olan gelir 1604'te 12.278 akçedir. Diğer gelir kalemleri 1565 yılında gördüğümüz şekildedir. Saraybosna şehir merkezindeki gayrimenküllerin toplam yıllık icâre geliri 94.274 akçedir, bu miktara nakdiyyenin yıllık 94.479 akçe rıbh gelirini de eklediğimiz vakit meblağ 188.754 akçe etmektedir. 1565 yılı Saraybosna şehri gayrimenkülleri ve nakdiyye gelirine göre 1604 yılında 26.262 akçelik bir artış olmuştur.

Gâzî Hüsrev Bey'in evkâfının 1604'te Bosna sancağında Teşany nâhiyesindeki vakıf köylerinden 57.453 akçe, Yaytse nâhiyesindeki vakıf köylerinden 25.338 akçe geliri bulunmaktadır. Bu iki nâhiyenin söz konusu

⁷³ Muslihiddin Çıkrıkçı Saraybosna'da bir câmi, 1 mekteb ve Visoko'da bir mekteb ile bir köprü yaptırmış ve bunlar için gayrimenkuller yanında 8.000 gümüş dirhem nakid vakfetmiştir. Bkz. Hamdija Kreševljaković, "Džamija i vakufnama Muslihuddina Čekrekčije", *Glasnik Islamske vjerske zajednice Kraljevine Jugoslavije*, god. VI (1938.), br. 1, Sarajevo 1938, s. 17-38.

⁷⁴ Ankara Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi, TD.11 (1604).

köylerinden 1565 ve 1604 yıllarında elde edilen gelir miktarını kıyasladığımızda da bir artış göze çarpmaktadır: Teşany nâhiyesinden 1565'te elde edilen vakıf geliri 51.165 – 1604'teki miktar 57.453 akçedir; gelirden 6288 akçelik bir ziyâdelik söz konusudur. Yayıtse nâhiyesinden elde edilen vakıf geliri 1565 yılında 21.459 akçe- 1604 yılında 25.338 akçedir; burada da 3879 akçe artış olmuştur.

Evkâfın Klis sancağında bulunan yerlerinden geliri 52.867 akçedir. Tahrir defterindeki kayda göre bu gelirin “*defter-i atik*”deki değeri 40.367 akçedir. 1565 yılından sonra yapılmış tahrirler olmakla birlikte, bu tahrirlerin defterlerinden bugüne ancak kısmi parçalar kalmıştır. Dolayısıyla bizim elimizde 1604'ten bir önceki vakıf kayıtları 1565 tarihli olanlardır ve bu tarihte ise Klis sancağındaki yerlerden 12.500 akçe alındığı görülmektedir. Demek ki bu gelir 1565 yılında 12.500 akçe iken daha sonraki tarihlerde 40.367 akçeye ve nihâyet 1604 yılında 52.867 akçeye yükselmiştir. 1604 yılında vakfa Paşa sancağından 12.711 akçe ve Pojega sancağından 10.632 akçe gelmektedir.

Vakfın 1604 yılındaki toplam gelir miktarına baktığımızda vakfın Bosna sancağı dâhili ve hâricinden, menkûl ve gayrimenkûl bütün gelirlerinin 347.755 akçe olduğu görülmektedir. Bu miktarın 271.545 akçesi Saraybosna şehir merkezi, nakdiyye, Teşany ve Yayıtse nâhiyesi gelirleriyle Bosna sancağından ve 76.210 akçesi Bosna sancağı dışında yukarıda zikrettiğimiz sancaklardan elde edilmektedir.

1604'te vakfın giderleri yine 1565 yılında olduğu gibi toplam 278.878 akçedir. Bunlardan 140.220 akçe evkâfa hizmet verenlere ve 138.658 akçesi imâretde kiler, mutfak, anbar ve sair giderler için ayrılmıştır. Giderler karşılandıktan sonra 68.877 akçe evkâfın kasasına kalmaktadır.

Yıllara Göre Vakfın Toplam Gelir Miktarı

	1542	1565	1604
Nefs-i Saray'daki gayrimenkûl ve nakdiyye gelir toplamı	99.252	162.492	188.754
Bosna ve diğer sancaklardaki nahiyelerden gelir toplamı	14.429	104.624	159.001
Vakfın toplam geliri	113.681	267.116	347.755

Hüsrev Bey'in Saraybosna'da vücûda getirdiği yapılar yukarıda konu ettiğimiz bir külliye oluşturan câmi, mekteb, hânkâh, imâret, medrese ve türbeden ibâret değildir. Bunlar hayatta iken binâ ettiği, binâ etme amacına uygun olarak faaliyet göstermeleri ve hem binâların hem faaliyetlerinin sürekliliğini sağlamak için zengin bir vakıf bıraktığı yapılardır. Hüsrev Bey'in bânisi olduğu başka binalar da vardır, ancak bunlar kendi varlıklarının devamını kendileri finanse etmektedirler ve hatta yukarıda saydığımız binâlara gelir sağlamak adına Hüsrev Bey vakfına dâhildirler. Hüsrev Bey Hamamı ve Kervansarayı bu tür yapılardandır.

Hamam: “*Zukûr ve nisâya mahsûs cesîm ve vâsi' çifte hamâm*”ın⁷⁵ yapım tarihi tam olarak bilinmemektedir. Hüsrev Bey külliyesi için hazırlanmış olan üç vakıfnâmede de zikri geçmez, 1540 yılında da henüz Hüsrev Bey vakfının gelir kalemlerinden biri değildir. Ancak 1565 tarihinde çıkar karşımıza: *hammâm der kurb-ı mescid-i Haseki*⁷⁶. Vakf için bu hamamdan icâre ile yıllık 6.000 akçe gelir elde edilmektedir. 1604 yılında hamamın geliri 7.117 akçedir.

Hüsrev Bey evkâfına ait Kasım 1537 tarihli son vakıfnâmede ve 1540/42 tarihli tahrîrde adının zikredilmiyor olması hamamın bu tarihlerden sonra yapıldığını ya da tamamlandığını göstermektedir. Hamam 1914 yılına kadar işlevini yerine getirmiştir. Daha sonra farklı amaçlarla kullanılan hamam, 1992-1995 yıllarında Bosna'da yaşanan savaştan nasibine düşeni almış, büyük ölçüde hasar görmüştür. Savaş sonrası burası Boşnak Enstitüsü'ne tahsis edilmiş ve bu enstitü tarafından aslına uygun olarak yeniden yapılmıştır. Şimdi Saraybosna'da Mula Mustafa Başeski caddesinde hemen Katedralin karşısında iki büyük ve sekiz küçük kubbesi ile hamam eski görüntüsüne kavuşmuştur ve Boşnak Enstitüsü olarak hizmet vermektedir.

Kervansaray: Hamam gibi kervansaray da ilk defa 1563/65 tarihli tahrîr kayıtları arasında zikredilmektedir; vakıfnâmede de 1540/42 tarihli tahrîr kayıtları arasında da kervansaraydan bahsedilmez. Nitekim bunlar bize kervansarayın 1540/42 ile 1563/65 arasında bir zamanda inşâ edilmiş olduğunu göstermektedir. Hüsrev Bey'in ölüm tarihi 18 Haziran 1541 olduğuna göre hamam ve kervansarayın onun sağlığında yapılmaya başlanmış, ancak ölümünden sonra tamamlanmış olması da muhtemeldir.

⁷⁵ *Tarih-i Bosna*, s. 241.

⁷⁶ BOA, MAD.625 (1563-65), s. 356.

1565 yılında “*kârbânsarây der kurb-ı Câmî*”den Hüsrev Bey’in imâret, câmi, medrese, hânkâh, mekteb ve türbesi vakfı için icâre yoluyla yıllık 30.000 akçe gelir elde ediliyordu. Bu gelir miktarı vakfın Saraybosna şehir merkezindeki diğer gayrimenkül gelirleri arasında en yüksek olanı idi. Kervansarayın etrafında büyük dükkânlar yer alıyordu şöyle ki 1565 yılında “*dekâkîn-i kârgîr der etrâf-ı kârbânsarây*” olarak 55 adet dükkân kaydedilmişti ve bunların toplam yıllık kirası vakfa 11.566 akçe getirmekteydi. 1604 yılında kervansarayın yıllık getirisi 47.000 akçeye yükselirken etrafındaki dükkânların gelir miktarında bir değişiklik olmayıp, yine 11.566 akçe idi.

Taşlıhan adı ile tanınan bu kervansaray “*tahtâni ve fevkâni olarak mahzenler heyetinde altmış kadar odayı hâvî kârgîr bir kârbân-ı kebîrdîr ve odaların pîşgâhında olan gezindiler dâhi kemerler üzerine mebnî*”⁷⁷ dir. 1697 ve 1832 yangınlarından sonra tekrar yapılan kervansaray⁷⁸ en son 1295 (1879)’de çıkan yangında büyük hasar ve tahrîbâta marûz kalmış ve bu defa onarımı gerçekleştirilmemiştir. 1912’de ise Taşlıhan’ın duvarları tamamen yıkılmıştır⁷⁹.

Gâzi Hüsrev Bey’in vakıfları arasında kervansaray ile birlikte bir de bedesten bulunuyordu. Bedesten, kervansaraya “*muttasıl derûnî altmış ve birûnî otuz dükkânı kadar müştemil ve kârgîr olarak sathı kurşunla örtülü*” bir binâ idi⁸⁰.

Bu ifâdeden anlaşıldığı üzere bedesten içeride 60 ve dışarıda 30 olmak üzere 90 civârında dükkândan oluşmaktadır. Bu dükkân sayısı 1604 tarihli defterde vakfın bir gelir kaleminde verilen dükkân sayısı ile örtüşmektedir. Defterdeki kayıt şöyledir:

“dekâkîn der sük-ı haffâfîn der etrâf-ı câmi’i m[ezbûr]- [Hüsrev Beg]

bâb 92

fi’l-asl bâb 61

ez-ziyâde 31”

Burada bir bedestenden bahsedilmemektedir ancak dükkân sayısı uyuşmaktadır. Daha önce “*61 bâb*” olan dükkân sayısı 1604 yılında 31 dükkân ilavesiyle 92’ye çıkmaktadır. Geriye doğru gidildiğinde 1563/65 tahririnde dükkân sayısının 61 olarak kaydedildiği görülmektedir. Burada da yine es-

⁷⁷ *Tarih-i Bosna*, s. 241.

⁷⁸ Ćiro Truhelka, “Gazi Husrefbeg, njegov život i njegovo doba”, s. 98.

⁷⁹ Abdurrahman Hukić, “Socijalne i humanitarne ustanove Gazi Husrev-begova vakufa”, s. 236.

⁸⁰ *Tarih-i Bosna*, s. 241.

kiye göre bir artış söz konusudur: Eskiden “48 *bâb*” olan dükkân sayısı “13 *bâb*” ziyâde ile “61 *bâb*”a yükselmiştir. 1540/42 tarihli tahrir kayıtlarında ise 48 dükkân yazılıdır. Yani câmi yakınlarında olan bu dükkânlar 1540/42’de 48 adet iken 1565’de 61 ve 1604’te 92 adet olmuşlardır. Tahrir defterlerinde kayıtlı olan bu dükkânların bedesteni oluşturan dükkânlar olduğu düşünüldüğünde, bedestenin kuruluş tarihinin 1540/42 öncesine gittiği söylenilebilir.

Hüsrev Bey’in yukarıda bahsettiğimiz kendisine gelir kaynağı vakfedilen ve bizzat kendisi gelir kaynağı olarak vakf edilen bütün eserleri Saraybosna’nın kentsel gelişiminde büyük rol oynamış, câmi, mekteb, hânkâh, medrese, imâret ve hamâm kentteki dinî, sosyal, tedrisî; kervansaray ve bedesten ile çok sayıdaki muhtelif dükkân ise ticârî ve iktisadî yaşantının akışına ivme kazandırmıştır. 900.000 akçelik nakdiyye vakfı ise, Hüsrev Bey’in vakıf eserlerinin işlevi ve muhâfazası için ne kadar önemli ise tüccâr ve esnâfa kredi sağlamak açısından şehrin ekonomisinin gelişimi için o kadar önemli bir sermaye olmuştur. Gâzî Hüsrev Bey’in vakfı öyle zengindir ki, bu vakıfla Hüsrev Bey’in ölümünden yıllar sonra dahi, onun adına yeni eserler vücuda getirilmiştir. Moriça Han ile Gül Han (Gül Ağa Hanı), hastane ve saat kulesi bu şekilde vakfa sonradan ilâve edilen yapılarıdır.

Gâzî Hüsrev Bey’in vakfı yukarıda da zaman zaman bahsettiğimiz çeşitli yangınlarda büyük hasar gördü. En büyük tahribât 1697’de Prens Eugena komutasında Avusturya askerinin Saraybosna’yı istilâsı ve şehri ateşe vermesi sırasında gerçekleşmiştir. Bu tarihte vakıftan pek çok belge ve vakfedilmiş pek çok değerli eşya kaybolmuştur. Vakfın zarar gördüğü diğer yangınlar 1724, 1759, 1765, 1776, 1831, 1842, 1852 ve 1879’da meydana gelmiştir⁸¹ ve her yangından sonra bu eserler onarılmış ve Saraybosna şehir resminin vazgeçilmez tamamlayıcıları olmuşlardır.

Vakıf, bugün Bosna-Hersek sınırları dışında olan, Yunanistan ve Hırvatistan topraklarında bulunan evkâfını kaybetmiştir. Vakfın Bosna-Hersek sınırları içinde bulunan zirâî ve ormanlık arazilerinin büyük bir kısmı (107 bin dönüm), Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra ekonomik-politik ilişkilerin değişime uğradığı süreçte, 1918-1933 yılları arasında gerçekleştirilen tarım reformu uygulamaları ile ve diğer bir kısmı (35 bin dönüm) İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra 1945 tarım reformu uygulamaları ile vakfın elinden alın-

⁸¹ www.rijaset.ba ; www.vakuf-gazi.ba

mıştır. Vakfın Saraybosna'da kendisine gelir getiren iş yerleri ve binalarına da 1958 yılında kamusallaştırma adıyla el konulmuştur. Bu zor durumda vakıf, Bosna-Hersek İslâm Birliği'nin destek ve organizasyonu sayesinde ayakta kalmıştır⁸².

450 yılı aşkın bir süredir varlığını sürdüren vakfın vâkıfı Gâzi Hüsrev Bey hakkında Sâlih Sıdkı Efendi'nin *Tarih-i Bosna*'da yazdığı aşağıdaki ifade bu çalışmada bizim de bitiş faslımız olsun:

Ve fi'l-hakika şimdiye kadar her kim vâkıfı mûmâileyhe şurût-ı vakfiyye hilâfına ta'arruz ve mücib-i zarar husûsuna el uzatdıysa 'âkıbet-i gazâb-ı İlâhiyyeye mazhâr ve musâb olmuştur. Bundan ma'lûm oldur ki, merhûm müşârunileyh hâlis ve mütehâllis ve fâzıl ve 'âdil ve müttakî ve mütedeyyin bir zât-ı sa'îd olub hayrât ve hasenâtı dahî her bir garaz ve ivazdan berî ve ilel ve sekamdan 'ârî olarak mahzan rızâen-li-llâh ve mütevessilen 'alâ Resûlillâh olmak niyyet-i hâlisâsından vücûda gelmiştir⁸³.

BİBLİYOGRAFYA

KAYNAKLAR

- TD.211, 1540-42 Tarihli Bosna Sancağı Mufassal Tahrir Defteri, İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi.
- MAD.625, 1563-65 Tarihli Bosna Sancağı Mufassal Tahrir Defteri, İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi.
- TD.11 (eski no: 477), 1604 Tarihli Bosna Sancağı Mufassal Tahrir Defteri, Ankara Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi.
- TT. 435, 1563-65 Tarihli Bosna Sancağı Mufassal Tahrir Defteri, İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi.
- Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, Bošnjački institut Zürich-odjel Sarajevo i Orijentalni institut u Sarajevu, Monumenta Turcica, serije II, *defteri*, knji-ga 4, sv. I/1-2, obradio Adem Hančić; sv. II obradila Snježana Buzov, Priredila Lejla Gazić; sv. III, obradila Amina Kupusović, Sarajevo 2000.
- İbn Kemal, *Tevârih-i Al-i Osmân*, VIII. Defter, haz. Ahmet Uğur, Ankara 1997, s. 98.
- Truhelka, Ćiro, *Tursko-Slovenski Spomenici Dubrovačke Arhive*, Sarajevo 1911. s- 176.
- Hadîdî, *Tevârih-i Al-i Osman, 1299-1523*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul 1991, s. 323.
- İbrahim Peçevi, *Historija 1520-1576*, prijevod, uvod i blješke:Fehim Nametak, Sarajevo 2000.
- Salih Sıdkı Muvakkıt, *Tarih-i Bosna*, Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi. Hüsrev Bey'in Saraybosna'daki Evkafına Ait Vakfiyeler, Ankara Vakıflar Genel

⁸² www.rijaset.ba ; www.vakuf-gazi.ba

⁸³ *Tarih-i Bosna*, s. 241.

Müdürlüğü Arşivi, Defter No. 633, s. 133; 139-142. (*Tarih-i Bosna'nın* 242 ila 256 sayfalari arasında da Gazi Husrev Bey'in cemâziye'l-evvel sene 928 tarihi ile câmi için hazırlattığı vakıfnâmesi bulunmaktadır.)

Evlîya Çelebi Seyahatnamesi, haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İbrahim Sezgin, V. Kitap, İstanbul 2001, s.224.

TETKİK ESERLER

- Bašagić-Redžepašić, Safvet Beg, *Kratka Uputa u Prošlost Bosne i Hercegovine (od g. 1463-1850)*, Sarajevo 1900.
- Zlatar, Behija, *Zlatno Doba Sarajeva*, Sarajevo 1996.
- Eyice, Semavi, "Gazi Husrev Bey Külliyesi", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. 13, İstanbul 1996, 454-458.
- Hadžić, Kasim, "Gazi Husrevbegova Medresa u Sarajevu (u razdoblju od 1920 do kraja 1982.)", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, Knjiga IX-X, Sarajevo 1983, 263-279.
- Handžić, Adem, "Husrev-begov vakuf na prelazu iz XVI u XVII stoljeće", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, Knjiga IX-X, Sarajevo 1983, 207-217.
- Handžić, Ahmed, "Gazi Husrev-begovi vakufi u tešanskoj najiji u XVI stoljeću", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knjiga II-III, Sarajevo 1974, 161-174.
- Hukic, Abdurrahman, "Socijalne i humanitarne ustanove Gazi Husrev-begova vakufa", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, Knjiga IX-X, Sarajevo 1983, 233-240.
- Jorga, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Nilüfer Epçeli, c. 2, İstanbul 2005.
- Kardić, Fikret, "Gazi Husrev Bey Kütüphanesi", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. 13, İstanbul 1996, 458-459.
- Kasumović, Ismet, *Školstvo i obrazovanje u bosanskom ejaletu za vrijeme osmanske uprave*, Mostar 1999.
- Kreševljaković, Hamdija, "Džamija i vakufnama Muslihuddina Čekrekčije", *Glasnik Islamske vjerske zajednice Kraljevine Jugoslavije*, god. VI (1938.), br. 1, Sarajevo 1938.
- Traljić, Mahmud, "Forma i sadržaj ibadeta u Gazi Husrev-begovoj džamiji", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knjiga IX-X, Sarajevo 1981, s. 315-320.
- Mažuran, Ive, *Hrvati i Osmansko Carstvo*, Zagreb 1998.
- Mujezinović, Mehmed, "Turski natpisi u Sarajevu iz XVI vijeka", *Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom Vladavinom*, II/1951, Sarajevo 1952, 97-98.
- Nakićević, Omer, "Mjesto Gazi Husrev-begove medrese u sistemu osmansko-turskog školstva i sistem školstva u osmanskoj turskoj", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, Knjiga IX-X, Sarajevo 1983, 241-262.
- Okić, M. Tayyib, "Gazi Husrev Bey", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. 13, İstanbul 1996, 453-454.

- Okic, M. Tayyib, "Husrev Beg, Gazi", *İslâm Ansiklopedisi (MEB)*, c.5/I, İstanbul 1977, 601-605.
- Oruç, Hatice, "Tarih-i Bosna", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XX/32, Ankara 2002, 215-221.
- Öztürk, Mehmet Cemâl, *Cerrâhîlik*, İstanbul 2004.
- Spomenica Gazi Husrev-begove četiristogodišnjice*, Sarajevo 1932.
- Šabanović, Hazim, "Dvije najstarije vakufname u Bosni", *Prilozi za orijentalni Filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod Turskom vladavinom*, II (1951), Sarajevo, 1952, 5-38.
- Šabanović, Hazim, "Postanak i razvoj Sarajeva", *Radovi naučnog društva Bosne i Hercegovine XIII*, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knj.5, Sarajevo 1960, 71-115.
- Sučeska, Avdo, "Vakufski krediti u sarajevu prema podacima iz sidžila sarajevskog kadije iz godine 973, 974 i 975 / 1564, 65 i 66", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 44-45/ 1994-95, Sarajevo 1996, 99-132.
- Šukrić, Nijaz, "Objekti Gazi-begova vakufa i mogućnosti njihovi revitalizacije", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, Knjiga IX-X, Sarajevo 1983, 291-304.
- Truhelka, Ćiro, "Gazi Husrefbeg, njegov život i njegovo doba", *Glasnik Zemaljskog Muzeja u Bosni i Hercegovini*, XXIV, Sarajevo 1912.
- Uluçay, M. Çağatay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara 1983.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, c. II, Ankara 1988 (beşinci baskı).
- www.rijaset.ba - Bosna ve Hersek İslam Birliği web sayfası
- www.vakuf-gazi.ba - Husrev Bey Vakfı web sayfası
- www.aneks8komisija.com.ba - Bosna ve Hersek Milli Anıtları Koruma Komisyonu web sayfası
- www.ghbibl.com.ba/index.php - Saraybosna'da Gazi Husrev Bey Kütüphanesi web sayfası